

**Samen
genieten
van genoeg**

'Eindelijk! Het proefschrift van Martine Vonk uit 2011 is veel genoemd maar weinig gelezen. Met deze bundel komt daar verandering in. Door de heldere publiekssamenvatting van Theanne Boer wordt het onderzoek van Martine naar duurzame christelijke leefgemeenschappen voor iedereen toegankelijk. Fascinerend zijn ook de praktische uitwerkingen door een keur aan schrijvers. Waarom zou je geen kerkdiensten in het bos organiseren? Of een binnentuin onderhouden met je buurtgenoten? Spullen delen met je straat? Een must have / must read voor iedereen met een hart voor duurzaamheid en gemeenschap.'

Prof. Dr. David Onnekink, bijzonder hoogleraar op de Martine Vonkleerstoel voor christelijk ecologisch denken aan de Theologische Universiteit Utrecht

'Wat een hartverwarmend en hoopvol boek! Het laat zien dat juist (kerk)-gemeenschappen prachtige oefenplekken zijn om ons inniger te verbinden met God en het leven dat Hij geeft. Dank Theanne, voor dit (w)aardevolle eerbetoon aan het leven en werk van Martine Vonk.'

Carla Dik-Faber, projectleider GroeneKerken

Buijten & Schipperheijn *Motief*
Amsterdam

Micha
NEDERLAND

Martine Vonk
stichting

Samen genieten van genoeg

/// Hoopvol en haalbaar duurzaam leven

Onder redactie van Theanne Boer

**In het voetspoor van
Martine Vonk**

Micha Nederland gelooft dat juist christenen de opdracht hebben gekregen om te streven naar gerechtigheid, en hierin voorop zouden moeten lopen. Daarom brengen wij de kerk in Nederland in beweging, geïnspireerd vanuit de bekende Bijbeltekst Micha 6:8: 'Er is jou, mens, gezegd wat goed is, je weet wat de HEER van je wil: niets anders dan recht te doen, trouw te betrachten en nederig de weg te gaan van je God.'

Samen genieten van genoeg maakt deel uit van de Micha-boekenreeks. De Micha-boekenreeks is een samenwerking tussen Micha Nederland en uitgeverij Buijten & Schipperheijn. Samen brengen we nieuwe boeken of boekvertalingen uit die:

- christenen raken, prikkelen en motiveren om een rechtvaardige leefstijl te ontwikkelen;
- meer diepgang brengen rondom sociale en ecologische gerechtigheidsthema's;
- bijdragen aan de doelstellingen van Micha Nederland en haar partnernetwerk.

De Micha-boekenredactie bestaat uit Marcel Catsburg, Geert Jan van Dijk, Lysanne van de Kamp, Nathalie Nede, Rosalie Schoemaker, Jilke Tanis en Merijn Wijma.

ISBN 978-94-6369-306-6

© 2025 Buijten & Schipperheijn *Motief*, Amsterdam

Tekst en redactie: Theanne Boer / theanneboer.nl / martinevonkstichting.nl

Illustratie cover, illustraties en vormgeving binnenwerk:
Marianne de Fouw / specialfish.nl

Beeldverhaal 'En nu jij': André Bikker / andrebikker.nl / veniventus.nl

Behoudens uitzonderingen krachtens de Auteurswet van 1912 mag niets uit deze uitgave worden vervoelvoudigd, opgeslagen of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgevers.

Voor het maken van kopieën uit deze uitgave, ook voor zover toegestaan door de Auteurswet, zijn vergoedingen verschuldigd. Voor betaling van vergoedingen en voor toestemming voor het overnemen van gedeelten in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken wende men zich tot de uitgevers. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

**'Laat je drijfveer in het leven
het mooie en het goede zijn.
Mijn uitgangspunt is te genieten
van genoeg. Genieten van al
het moois dat je mag ontvangen.
Genieten van samen delen,
omdat het leuk is en vreugde scheidt.
Het heeft geen zin om te handelen
vanuit een schuldgevoel.
Dat houd je nooit vol.
Juist al het goede is reden
om te vieren - en doe dit dan ook,
want dat geeft je energie.
Blijf steeds zoeken naar het
mooie en het goede; dat is zoeken
naar het koninkrijk van God.'**

hoe dit boek is ontstaan /// Theanne Boer	8
groene pionier Martine Vonk /// Theanne Boer	10
duurzaamheid en kwaliteit van leven	12
publiekssamenvatting proefschrift /// Theanne Boer	
inleiding	14
amish	18
hutterieten	26
franciscanen	34
benedictijnen	42
conclusies	50
denkers & doeners	56
in het voetspoor van	
1 mijn waarden /// Martine Vonk	58
ecowijk mandora /// Linde Wibbelink	62
haag en hof /// Sabine van der Heijden	66
2 levensheiliging kun je niet alleen /// Hans Burger	70
erfdelen - het 8ste werk /// Jaap Boersma en Gea Overweg	76
dorothygemeenschap /// Sofie Jansen en Anna en Herman van Veelen-Blomgren	80
3 een kijkje in de bruderhof /// Frank Mulder	84
herenboeren /// Nanning-Jan Honingh	92
4 natuurlijk groepsgewijs /// Carin Rots	96
ruilkring /// Aukelien Wierenga	100
dorpsakker de parel /// Esther Gijsbertsen	104

5 hoe bouw je een community?	108
/// Annemarthe Westerbeek / Lydia van Maurik	
lokale a rocha-groep /// Annemarthe Westerbeek	114
weilandklooster /// Joyce Schoon	118
6 vrolijk leven met Franciscus /// Corinne Groenendijk	122
groene groep /// Carin Rots	130
7 umoja - samen verandering brengen /// Mira de Boer	134
buurttuin voor de wijk /// Bettelies Westerbeek	140
buurtdelen /// Paul Schenderling	144
8 in verbinding met de schepping /// Ard van der Lugt	148
tinyhouse-community /// Cornelis Mosselman	156
9 een ander soort land - over kleurrijke gemeenschappen	160
/// Theo Vreugdenhil	
woongemeenschap overhoop /// Shima Sabghi	166
10 forest church - naar de kerk in de natuur	170
/// Klaas-Hemke van Meekeren	
kerktuin voor het dorp /// Eline van Mourik	176
en nu jij	180
stappen zettten op weg naar samen genieten van genoeg	
aan de slag met je passie /// André Bikker	182
schrijf of teken je eigen actie of toekomstdroom	191
woorden van dank /// Theanne Boer	194

hoe dit boek is ontstaan

Theanne Boer

**Toen Martine Vonk in november 2019 overleed, zei haar man
Klaas-Hemke van Meekeren tegen een journalist van dagblad NRC Handelsblad:
'Ze was haar tijd telkens anderhalve generatie vooruit.'**

Al in 2011 promoveerde Martine op leefgemeenschappen, duurzaamheid en kwaliteit van leven. Ze had van haar proefschrift graag een publieksversie willen maken, maar ze werd ingehaald door haar ziekte. Daarom borg ze het idee op in een map op haar computer en gaf die de titel 'Plannen die niet meer doorgaan'.

Vijftien jaar na haar proefschrift kun je stellen dat gemeenschapsleven een trend aan het worden is. Leefgemeenschappen en woongroepen schieten als paddenstoelen uit de grond. In het onderzoeksrapport *We delen gewoon ons leven* van de Vereniging van Religieuze Leefgemeenschappen uit 2021 wordt geconstateerd dat de helft van de 75 christelijke leefgemeenschappen¹ die Nederland telt, in de laatste tien jaar is opgericht en dat de bewoners gemiddeld tussen de 18 en de 45 zijn. Daarnaast zijn in de samenleving allerlei vormen van 'delen' en 'samen' in opkomst: energiecoöperaties, erfdelen, herenboerderijen, deelauto's, ruilkringen, buurttuinen – je vindt er een aantal in dit boek.

echt mens

Martine benadrukte vaak dat leven in kleinere gemeenschappen een belangrijke bijdrage levert aan de oplossing voor heel veel problemen die onze wereld vandaag de dag kent. Van de teloorgang van natuur en milieu tot sociale problemen als polarisatie, eenzaamheid en armoede. Een gezamenlijk ideaal en gedeelde waarden helpen enorm om je voetafdruk te verkleinen en de zorg voor de schepping op te pakken. Bovendien, en dat was Martine ook ten voeten uit: samenleven met anderen – in een woongroep of ander verband – geeft je de kans om écht mens te worden. Om jezelf in relatie tot de ander te ontdekken en te ontwikkelen. En om mensen die dat nodig hebben op te vangen en weer te laten opbloeien.

1 Dit rapport kun je downloaden via religieuzeleefgemeenschappen.nl/publicaties

Wonen in een leefgemeenschap vond Martine niet zo moeilijk. Ze woonde jarenlang in een woongroep van Timon en de laatste jaren van haar leven in een ecowijk. Ze hield van mensen, gedijde bij gezelschap. Maar niet iedereen zit zo in elkaar. Daar had ik het weleens met haar over. Wat nu als je, zoals ik, nogal op rust en stilte gesteld bent en als je, zoals ik, getrouwd bent met een man die juist heel moe wordt van gezelschappen?

Ook dan kun je je toelagen op meer samen genieten van genoeg, zei ze stellig. Zoek een vorm die bij je past. Al deel je maar een deel van je leven, je spullen, je eten. Dat is tenminste iets.

En zo is dit boek ontstaan. Ik liet mij inspireren door Martine's opzet, diepte schatten op uit haar proefschrift, zette een twintigtal denkers en doeners aan het werk, en redigeerde hun teksten. Vormgever Marianne de Fouw maakte er een prachtig boek van.

Het is een **grasduinboek**. In het **eerste deel** kun je je laten inspireren door de amish, hutterieten, benedictijnen en franciscanen. Wat is hun relatie met de schepping? Hoe houden zij hun sobere levensstijl vol en waarom is dat voor hen het goede leven?

In het **tweede deel** vind je de reflecties van verschillende denkers op samen leven, groepsvorming, verbinding met alles wat leeft, en het Bijbelse perspectief daarop. Daartussendoor krijg je wat praktijkvoorbeelden van mensen die in meer of minder groepsverband dat samen en delen en groen doen in praktijk brengen. Van 'hardcore' woongroep tot ruilkring: er zit vast iets bij waarvan jij denkt: kijk, dat is een hoopvolle en haalbare manier van duurzaam leven. Zo zie ik het wel zitten.

Het **derde deel** bevat een beeldverhaal: hoe kun jij stappen zetten op weg naar meer samen en meer duurzaam?

Ik hoop dat dit boek je aanzet om steeds meer vormen van 'samen' toe te voegen aan je leven, waardoor heel Gods schepping, inclusief jijzelf, tot bloei komt.

Laten we steeds meer samen genieten van genoeg!

groene pionier Martine Vonk

Theanne Boer

Martine Vonk (1974-2019) was milieukundige en christen. Ze groeide op in de Alblasserwaard op een melkveebedrijf. Daar leerde ze leven met de seizoenen, en ontwikkelde ze liefde voor de natuur, voor dieren en voor God. Tijdens haar studie sociaalwetenschappelijke milieukunde in Nijmegen werd ze gegrepen door de milieuproblematiek en de impact daarvan wereldwijd. Het raakte haar dat de welvaart van het Westen zoveel impact heeft op de staat van de natuur, het klimaat en het leven in het globale Zuiden. Ze deed wat in die tijd nog niet veel mensen deden: ze verbond milieuvraagstukken en armoede en gerechtigheid wereldwijd met haar geloof en levensstijl. Daarmee liep ze ver voor de troepen uit, zeker in christelijk Nederland.

Martine was een gedreven, energieke persoonlijkheid die mensen snel voor zich innam en wist te enthousiasmeren. Met haar tomeloze energie en pioniersgeest zette ze veel in beweging. In 1996 richtte ze samen met anderen de jongerenbeweging Time to Turn op, met als doel jongeren te stimuleren om vanuit hun geloof te streven naar duurzaamheid en rechtvaardigheid. In 2003 richtte ze samen met anderen de Nederlandse afdeling van de christelijke natuurorganisatie A Rocha op.

Na haar studie werkte Martine als zelfstandig adviseur en milieukundige. Ze was onder andere curator bij het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie en adviseur van het Centrum voor Landbouw en Milieu en de Evangelische Omroep. Ze sprak onvermoeibaar voor zalen en zaaltjes in kerken en bij christelijke organisaties over de zorg voor de schepping. Omdat ze zelf blij gaf van een groene levensstijl, was ze een geloofwaardige gesprekspartner. Langzaam begon het thema 'duurzaamheid en zorg voor de schepping' in de christelijke wereld door te dringen.

In 2011 promoveerde Martine op haar onderzoek naar duurzaamheid en kwaliteit van leven. Ze onderzocht de relatie tussen levensbeschouwing en levensstijl bij oude religieuze leefgemeenschappen. Daarvoor verbleef ze een tijdje bij doperse gemeenschappen in Amerika en in kloosters in Italië en Nederland.

In 2016 werd ze lector Ethiek & Technologie op de hogeschool Saxion. Ze schreef diverse boeken over duurzaamheid, had een column in het Reformatorisch Dagblad en was een veelgevraagd spreker. Ook zette ze zich als vrijwilliger in voor nieuwkomers, gevangenen en prostituees.

Ondanks Martine's grote passie voor duurzaamheid, was ze allesbehalve een onheilsprofeet. Ze zocht altijd naar manieren om mensen via kleine stappen in beweging te krijgen. Haar geloof zorgde hierbij voor zowel inspiratie als ontspanning. Op pagina 10 van haar boek *Genieten van genoeg* verwoordde ze dit als volgt: 'Wij mensen kunnen uiteindelijk deze aarde niet redden, dat doet God zelf. Hij is daar allang mee begonnen. Onze uitdaging is te ontdekken waar Hij bezig is en daarbij aan te sluiten.'

Ondanks al haar inspanningen stond ze nooit in de Duurzame 100, de ranglijst van duurzaamste denkers in dagblad *Trouw*. Prof. Dr. Jan Boersema, bij wie Martine promoveerde, vertelt: 'Ze hebben haar altijd over het hoofd gezien, terwijl ik weinig mensen ken die zoveel impact hadden als Martine.'

Want impact had Martine wel degelijk. Veel mensen werden blijvend geraakt door wat ze zei of schreef. Ze lieten weten dat hun denken daardoor zo veranderd was dat ze hun leven bijstuurden of hun carrière omgoiden. Waar Martine aan het begin van haar carrière nog voor een handvol mensen sprak, kreeg ze aan het eind van haar leven, in september 2019, een staande ovatie van een bomvolle zaal op het GroenGelovig-event: haar pionierswerk was af, de boodschap was eindelijk doorgedrongen.

Martine overleed op 14 november 2019 aan de gevolgen van uitgezaaide borstkanker. Ze was getrouwd en moeder, en woonde de laatste jaren van haar leven in ecowijk Mandora in Houten.

leeskijluister

leestip Martine Vonk. *Genieten van genoeg*. (Buijten & Schipperheijn 2013).

kijktip Martine Vonk in *De Nieuwe Dag* (EO), april 2017 en in *Het Vermoeden* (EO), maart 2018.

luistertip Podcast *Het Groene Pad*. Aflevering 1 Martine Vonk.

duurzaamheid en kwaliteit van leven

een studie naar de religieuze
wereldbeelden, waarden en milieu-impact
van gemeenschappen van amish,
hutterieten, franciscanen en benedictijnen

/// publiekssamenvatting door Theanne Boer

het goede leven

inleiding¹

De afgelopen vijftig jaar zijn we wereldwijd steeds meer gaan produceren en consumeren, en dat heeft grote gevolgen voor het milieu en de natuur. Het hoge gebruik van grondstoffen en energie en het wereldwijde transport van producten tasten het milieu steeds meer aan. Opkomende economieën als China en India nemen het westerse consumptiepatroon over en dragen ook steeds meer bij aan de toenemende milieudruk.

Als we zo doorgaan met niet-duurzaam produceren en consumeren, veroorzaken we onze eigen ondergang. We vernietigen de ecosystemen waarvan wijzelf afhankelijk zijn. De kwaliteit van leven in het algemeen, en in het bijzonder van arme landen, zal in de nabije toekomst snel achteruitgaan. We moeten toewerken naar een duurzamere manier van leven, met een lagere milieu-impact. Maar hoe krijgen we onszelf en de mensen om ons heen zover dat we dat ook echt gaan doen? Hoe krijgen we het voor elkaar om hardnekkig milieu-vernietigend gedrag te veranderen en die verandering ook vol te houden?

Ons gedrag komt voort uit dieperliggende ideeën en waarden. Om onze manier van leven blijvend te veranderen moeten we daar te rade gaan. Want als we weten wat ons drijft en wanneer wij vinden dat ons leven kwaliteit heeft, weten we ook welke keuzes we moeten maken om die kwaliteit van leven te bereiken én te behouden. Dan kunnen we onze manier van leven verduurzamen op een manier die aansluit bij onze waarden, bij dat wat we belangrijk vinden, bij dat wat ons innerlijk drijft.

Onderzoek wijst uit dat mensen bij geluk en welzijn niet denken aan materiële welvaart maar aan immateriële zaken als gezondheid, religie, stabiele relaties, harmonieuze gezinnen, gezondheid, werk, veiligheid etc.

¹ Martine Vonk. *Sustainability And Quality Of Life. A Study Of The Religious Worldviews, Values And Environmental Impact Of Amish, Hutterite, Franciscan And Benedictine Communities.* (Buijten & Schipperheijn 2011). Het proefschrift is nog verkrijgbaar via buijten.nl.

De downloadlink vind je op martinevonkstichting.nl/martine-proefschrift

Om het goede leven te bereiken, moeten we het dus zoeken in het immateriële, moeten we energie steken in relaties, in onze gezondheid, in de natuur en in een gezond geestelijk klimaat.

Martine stelt aan het begin van haar onderzoek deze hypothese:

Om op lange termijn duurzaam gedrag in ecologische zin te bereiken, moet dit aansluiten bij ideeën over kwaliteit van leven, die leiden tot gedragskeuzes met een lagere impact op het milieu.

Met haar onderzoek hoopt ze manieren te vinden 'waarop een duurzame manier van leven samengaat met het realiseren van een gewenste kwaliteit van leven'.

/// denk eens na over deze vragen:

- **Wat vind jij belangrijk in het leven?**
- **Waar word jij gelukkig van?**
- **Wanneer heeft het leven voor jou kwaliteit?**

In haar onderzoek definieert Martine kwaliteit van leven als volgt:

Kwaliteit van leven is de mate waarin mensen hun ideeën en overtuigingen over een 'goed leven' – een leven in overeenstemming met hun waarden – kunnen realiseren.

**Om het goede leven te bereiken,
moeten we het zoeken in het immateriële.**

Je ervaart het leven als goed, als je het kunt leiden in overeenstemming met je waarden. Maar wat zijn 'waarden'? Hoe kom je eraan en wat heb je eraan?

Waarden kun je omschrijven als de idealen of overtuigingen van een persoon of een groep mensen. Zaken die belangrijk worden gevonden en het nastreven waard zijn. Het is de (heersende) opvatting van wat wenselijk is.²

Voorbeelden van waarden zijn: vrijheid, solidariteit, respect voor elkaars mening, rechtvaardigheid, zorg voor kwetsbaren, gehoorzaamheid aan God. In het kader van duurzaamheid kun je ook nog denken aan waarden als: respect voor al het leven, zorgzaamheid, gezondheid, rechtvaardigheid.

De waarden die je hebt, bepalen hoe je je gedraagt en welke keuzes je maakt. Waarden ontstaan vanuit je levensvisie of geloof. Je hebt het in het dagelijks leven niet zo door, want het proces gaat veelal onbewust, maar zo werkt het: vanuit je geloof en visie op het leven vind je dingen belangrijk, nastrevenswaardig en daarom doe je wat je doet en kies je wat je kiest.

gemeenschappen

De relatie tussen levensvisie, waarden en gedrag is al vaak bestudeerd, maar dan vooral op het niveau van hele samenlevingen (macroniveau) of juist op micro-niveau: dat van het individu. Maar er zit nog iets tussenin. Er zijn plekken waar mensen leven met gedeelde waarden en ideeën over de kwaliteit van leven: religieuze gemeenschappen.

/// en zo komen we bij het onderwerp van Martine's proefschrift:

De relatie tussen levensbeschouwing en bepalende waarden van vier westerse religieuze gemeenschappen, onderstromen in onze maatschappij, en het belang van hun levensbeschouwing voor hun manier van leven, met als doel inspirerende voorbeelden te vinden voor de verdere ontwikkeling van duurzaamheid in de westerse maatschappij. Deze gemeenschappen zijn de amish, de hutterieten, de orde van de minderbroeders franciscanen en de orde van de benedictijnen.

In gemeenschappen leven mensen volgens gezamenlijke afspraken en regels. Men houdt elkaar daaraan, men ziet toe op elkaars gedrag en 'controleert' elkaar. Het gaat uiteindelijk niet om het welzijn van het individu, maar om kwaliteit van leven voor de hele groep. Om een goed en lang leven voor allen. Wat voor rol speelt het geloof binnen zo'n groep en vanuit welke waarden wordt kwaliteit van leven bereikt? Leiden die waarden ook tot een lagere impact op het milieu en een duurzamer levensstijl? Daar zou wel eens een sleutel kunnen liggen voor westerse christenen op weg naar een duurzaam leven.

/// waarom koos Martine juist deze gemeenschappen?

Daarover schrijft zij:

Interessant is dat deze groepen zich beperken in hun consumptie om hun gewenste kwaliteit van leven te kunnen blijven garanderen, met een relatief lage milieudruk als gevolg. Deze gedragskeuzes worden veelal niet gemotiveerd door milieuwaarden, maar door andere waarden, die diepgeworteld zijn in hun levensbeschouwing, waardoor deze een duurzaam, blijvend, karakter hebben.

De vier gemeenschappen die Martine onderzocht, hebben een kleinere ecologische voetafdruk, maar dat is niet zozeer omdat ze het milieu zo belangrijk vinden. Om welke waarden gaat het dan wel? En wat hebben die met hun geloof te maken? En zijn er binnen deze gemeenschappen waarden die duurzaam gedrag juist in de weg staan? Met deze onderzoeksvragen ging Martine op pad, en de kans is groot dat we uit haar bevindingen een paar wijze lessen halen waarmee we ons leven in onze hectische, consumerende westerse wereld zo kunnen vormgeven dat we een prettig leven kunnen leiden met zicht op een goede toekomst, voor de hele schepping.

leestip *In Gemeenschap. Religieuze Leefgemeenschappen in Nederland.*

Met daarin portretten van ruim 60 leefgemeenschappen.

Download via verenigingreligieuzeleefgemeenschappen.nl/publicaties.

kijktip VPRO Tegenlicht, aflevering *Youtopia* (2014).

Hoe organiseren mensen een gemeenschap als ze opnieuw kunnen beginnen?

samenleven in dienst van God en de groep

de amish

Bij het woord 'amish' denk je vast meteen aan mannen met bloempotkapsels, baarden en bretels, zittend op de bok van een koetsje met een paard ervoor. Vrouwen met witte kapjes op, die met gespierde armen zelf brood bakken. Heel veel kinderen. Grote boerderijen zonder machines, elektriciteit, telefoon en internet.

Op de foto's die Martine heeft gemaakt in de drie maanden dat ze bij de amish woonde, zie je die stereotypen terug. Sinds de zeventiende eeuw lijkt er weinig veranderd te zijn. Toch blijken de amish wel degelijk in beweging te zijn en zich, zij het selectief, aan te passen aan hun omgeving en aan de tijd.

geen uitstervend ras

De amish (je zegt trouwens 'aamish' en niet 'eemish') danken hun naam aan de Zwitser Jakob Ammann. Hij was de charismatische leider van een groep zogeheten 'wederdopers' aan het einde van de zeventiende eeuw.

In Europa werden de wederdopers ernstig vervolgd, en rond 1750 vertrok de eerste groep amish naar Amerika, waar ze zich in Pennsylvania vestigden. Een eeuw later gingen er groepen in Ohio, New York, Indiana en Ontario wonen. Later zijn er ook in Canada amish gekomen.

↳ **De ander belangrijker achten dan jezelf,
dat gaat bij de amish door alle generaties heen.**

De amish zijn zeker geen uitstervend ras. De afgelopen eeuw groeide hun aantal van 5.000 naar 200.000. Amish krijgen veel kinderen en 85% van die kinderen besluit om de rest van hun leven amish te blijven. Maar niet voor alle kinderen is een boerderij beschikbaar. Veel amish beginnen daarom een bedrijf of gaan in de buurt in een fabriek werken. Ook runnen veel amish naast het boerenbedrijf een winkel aan huis, met zelf verbouwde groenten of quiltproducten voor toeristen. (Om deze reden doet de smartphone inmiddels al zijn intrede bij sommige amish-gezinnen.) Dit is een ontwikkeling van de laatste decennia, en deze kost de amish behoorlijk wat hoofdbreken als het gaat om het bewaren van hun cultuur en waardenpatroon.

Martine's verblijf bij de amish

Van april tot juli 2004 woonde en werkte Martine bij drie amish-gezinnen in Lancaster County, Pennsylvania. Daarnaast was ze twee keer te gast bij David Kline, een biologische amish-boer en natuurbeschermer in Ohio. In totaal sprak Martine met vijftig amish-gezinnen en woonde ze kerkdiensten, jeugdbijeenkomsten, zangavonden en veilingen bij. Ze bezocht scholen, werkplaatsen, winkels en bedrijven die door amish gerund worden. Ook sprak ze met niet-amish die met amish werken. Ze werd begeleid door het Young Center for Anabaptist and Pietist Studies, aan het Elizabethtown College in Pennsylvania.

Tijdens haar verblijf hield ze een dagboek bij:

Het leven van de amish is gericht op gehoorzaamheid aan God, zorg voor gezin en gemeenschap, nederigheid, eenvoud en kleinschaligheid. Deze waarden vormen een sterk contrast met heersende waarden in de westerse samenleving. Het was een verademing om te wonen en te werken bij de amish, waar eenvoud en de menselijke maat voorop staan.

De amish hebben een hoog arbeidsethos. Mijn vaste taken in de ochtend werden al gauw de tafel dekken, afruimen, afwassen en de vloer vegen; en 's middags werken op het land. De amish zijn niet aangesloten op het elektriciteitsnet, waardoor er veel handwerk nodig is. En handen zijn er genoeg – een gemiddeld amish-gezin telt zeven kinderen en vaak wonen de grootouders in het huis ernaast. Doordat ingewikkelde machines ontbreken, kan iedereen meehelpen om erwten te doppen, kleding te naaien en een omheining te timmeren. Zodra een kind een ei kan dragen, krijgt het de taak het kippenhok leeg te halen. Amish willen hun kinderen leren van werk te genieten.

gelassenheit, hochmut en deemuk

Het begrip *Hochmut* speelt bij de amish een grote rol, met daartegenover het begrip *Deemuk*. Eenvoud, nederigheid, de minste willen zijn, het belang van de groep boven je eigen belang stellen, dat zijn centrale waarden voor de amish. Daarom dragen ze identieke kleding en bedekken ze hun hoofd. Ook gaan ze niet met de mode mee en denken ze er goed over na wat voor media en technologie ze toelaten in hun huizen en hun gemeenschap. In Romeinen 12:2 staat immers: 'U moet uzelf niet aanpassen aan deze wereld, maar u veranderen door uw gezindheid te vernieuwen, om zo te ontdekken wat God wil en wat goed, volmaakt en Hem welgevallig is.'

Gelassenheit is ook zo'n typisch amish-woord. Je kunt het vertalen met 'berusting'. Die berustende houding beïnvloedt alle aspecten van het leven. Het gaat om het aanvaarden van gezag boven je: van God, de bisschop, leraren en je ouders. Vanuit *Gelassenheit* leer je toe te geven uit eerbied voor de ander en omwille van de gemeenschap.

'Over het algemeen is de amish-persoonlijkheid rustig, beheerst, bescheiden en geduldig', schrijft Martine in haar proefschrift. 'Ze zijn erin "getraind" om zich niet te richten op competitie en individualiteit maar op het zoeken naar het beste voor de gemeenschap. Kinderen worden voor *Hochmut* gewaarschuwd, in een verwijzing naar Filippenzen 2:3: "Handel niet uit geldingsdrang of eigenwaan, maar acht in alle nederigheid de ander belangrijker dan uzelf.'"

De ander belangrijker achten dan jezelf, dat gaat bij de amish door alle generaties heen, ontdekte Martine: 'De leraar van een jongen in mijn gastgezin schreef in zijn verslag: "Bedankt dat je een bereidwillige en behulpzame leerling wilde zijn. Het was een genoegen om je leraar te zijn, maar ik hoop dat je me de vele dingen die ik verkeerd heb gedaan kunt vergeven." Bij de amish-jeugdvolleybalwedstrijden die ik op zondagavond bijwoonde, werden meestal geen winnaars bekendgemaakt. Als iemand een bal miste, reageerde het team bemoedigend: "Goed geprobeerd.'"

↳ **This farm is not my property.
It's God's possession and I'm His steward.**

Overigens betekent de nadruk op *Deemut* ook dat het niet is toegestaan om na je vijftiende door te leren. Dat zou maar *Hochmut* in de hand werken, een verheffing boven de anderen in de gemeenschap. Dus gaat iedereen op z'n vijftiende van school af om te gaan werken. Jammer, zeggen wij dan, maar deze houding werkt ook samenwerking in de hand in plaats van concurrentie. Een niet amish-bedrijfsleider constateert met verbazing dat het samenwerkingsmodel van de amish succesvoller blijkt te zijn voor de ontwikkeling van bedrijven dan het heersende concurrentiemodel.

'geaard' leven

Amish wijzen het bezit van auto's af en gebruiken paard en wagen (*buggy*) als belangrijkste transportmiddel. Bezit van een auto leidt tot individualisme, sociale ongelijkheid en te veel persoonlijke vrijheid. Met een auto heb je de gemeenschap minder nodig. Paard en *buggy* dwingen je om langzamer te leven.

Amish hechten aan langzaam, weloverwogen en grondig leven, niet voor jezelf maar voor de gemeenschap.

Het bewerken van het land is diep in de amish-cultuur geworteld. Andere bronnen van inkomsten worden gezien als *next best*. Een boer vertelde Martine dat hij eerst timmerman was geweest, maar na acht jaar besloot hij toch boer te worden, omdat hij te snel te veel geld verdiende, te veel vrije tijd had en de binding met de aarde en de Schepper miste. Hij wilde een bord aan de schuur ophangen met de tekst: *This farm is not my property. It's God's possession and I'm His steward*, om zichzelf daaraan te herinneren.

Omdat ze een boerendochter was, mocht Martine veel doen op de boerderij:

Tijdens mijn verblijf heb ik met een tweespan muilezels het gemaaide gras geschud, en de boer vertrouwde me zelfs een vijfspan toe om hooibalen te maken. Wat een rust om zo een paar uur op het land bezig te zijn terwijl de zwaluwen om je oren vliegen.

weinig techniek

Amish maken geen gebruik van elektriciteit, omdat ze onafhankelijk willen zijn van welke overheid of instantie dan ook, maar hebben lampen, fornuizen en koelkasten op gas, machines op dieselmotoren en windmolens voor het oppompen van water. Het is niet zo dat de amish tegen iedere vorm van moderne technologie zijn. Innovaties die het voortbestaan van de amish-cultuur en amish-identiteit beter mogelijk maken, worden zonder probleem doorgevoerd. Vormt een nieuwe technologie een bedreiging voor de gemeenschap en het traditionele waardenpatroon, dan wordt die verboden of er wordt naar een compromis gezocht. Bijvoorbeeld de telefoon: die is in huis niet toegestaan, omdat dit de rust en onderlinge gesprekken verstoort. Amish waarderen *face-to-face* contact en een gesprek per telefoon vergroot individualisme. Voor noodgevallen is er een telefoon met antwoordapparaat geïnstalleerd in een apart huisje op het erf. Over het selectieve gebruik van techniek merkte een amish-man tegenover Martine op: 'Het gaat er niet alleen om welke techniek je gebruikt en hoe, maar ook wat voor persoon je wordt als je die gebruikt.'

reflectieve modernisering

Diverse onderzoeken noemen de term 'reflectieve modernisering' als het gaat om de manier waarop de amish omgaan met (technologische) veranderingen en vernieuwingen. Ook Martine schrijft daarover:

Dit proces van reflectieve modernisering is een fascinerend voorbeeld van een omgang met technologie die enerzijds amish-waarden en een gewenste kwaliteit van leven beschermt, en anderzijds hun voortbestaan mogelijk houdt. Modernisering is niet aan de amish voorbijgegaan, maar ze blijken tot op zekere hoogte in staat dit proces in toom te houden, door het moderniseringsproces aan hun identiteit en kwaliteit van leven te koppelen. De amish-cultuur biedt de westerse samenleving daarmee een uitdagende wijze van omgaan met technologie en modernisering, gericht op het behoud van de gemeenschap, waarden en kwaliteit van leven op de langere termijn. Hoewel de uitkomsten van dit reflectieve proces niet noodzakelijkerwijs milieuvriendelijk zijn, biedt het zeker perspectieven voor het bevorderen van duurzaamheid.

sociaal kapitaal

Hoe lukt het de amish om dit vol te houden? Om hun eigen waarden en principes te behouden en uit te leven? Het geloof en de groep winnen het van alle andere belangen en verlangens. De gemeenschap is zo hecht en 'vormvast' omdat er sprake is van een 'sterk sociaal kapitaal' zoals Martine dat noemt. Een bekend voorbeeld daarvan is *barnraising*:

Een van de indrukwekkendste dingen die ik tijdens mijn verblijf bij de amish heb meegemaakt, was het zogenaamde barnraising. Wanneer een huis of boerderij afbrandt, helpen de amish elkaar om die weer te herbouwen. Het is een indrukwekkend gebeuren, waarbij zo'n tweehonderd mannen in één dag tijd een complete boerderij in elkaar timmeren. De vrouwen verzorgen ondertussen een flinke maaltijd, waardoor het ook een sociaal gebeuren wordt. Amish zijn niet verzekerd, vanuit het verleden hebben ze weinig vertrouwen in de overheid. Maar ze zijn wel altijd verzekerd van elkaars hulp. Zo op elkaar kunnen rekenen, dat zijn wij niet meer gewend.

Een ander voorbeeld van 'sociaal kapitaal' is de 'platte' regelstructuur in een amish-gemeenschap. Besluiten over allerhande kwesties worden gezamenlijk genomen en vastgelegd in de *Ordnung* van de kerk. Halfjaarlijks vindt er een vergadering over deze *Ordnung* plaats. Opvallend is dat elk lid van de gemeenschap (zo'n 35 gezinnen) het met een regel eens moet zijn voordat deze in de *Ordnung* wordt opgenomen. Als die unanimitieit er niet is, wordt de beslissing uitgesteld. Martine rekende uit dat iets nieuws uitdenken of ergens consensus over bereiken, zo'n zeven jaar duurt. Een mooi symbolisch getal, en het geeft wel aan hoe goed er wordt nagedacht over alles wat zich aandient vanuit de veranderende wereld rondom.

amish en de zorg voor de schepping

Als het geloof, het behoud van religieuze tradities en de groep altijd voorgaan, hoe is het dan gesteld met de zorg voor de schepping? Eigenlijk kan die conclusie heel kort geformuleerd worden: de zorg voor de schepping staat bij de amish niet voorop, maar in de praktijk wordt er goed voor het land wordt gezorgd en is er een lage milieudruk.

‘Het gaat er niet alleen om welke techniek je gebruikt en hoe, maar ook wat voor persoon je wordt als je die gebruikt.’

Dat komt vooral door het selectieve gebruik van techniek en het gericht zijn op de lokale gemeenschap, constateert Martine:

De grootste bijdrage van de amish aan duurzaamheid is hun eenvoudige manier van leven, die een uitdaging vormt voor de algemene westerse manier van consumeren. De begrippen milieu en duurzaamheid spelen nauwelijks een rol in de amish-cultuur. Toch is hun manier van leven op veel terreinen duurzaam te noemen. De motivatie daarvoor komt echter vaak vanuit andere waarden. De keuze voor paard en buggy als belangrijkste vervoerswijze, met een lage CO₂-uitstoot per kilometer, is gebaseerd op hun waardering van de lokale gemeenschap en een langzame manier van leven. Reizen met paard en buggy voorkomt dat de amish van hun directe omgeving en hun identiteit vervreemden. Auto's brengen ongewenste status, comfort, snelheid, vrijheid, onafhankelijkheid en gemak met zich mee en maken mensen minder afhankelijk van de lokale gemeenschap. Er wordt spaarzaam gebruik gemaakt van elektriciteit, al dan niet opgewekt met fossiele brandstoffen, omdat veel apparaten niet passend worden geacht. Ook is winstmaximalisatie van het bedrijf niet het hoofddoel; het gaat de amish om voldoende inkomen en ruimte om hun geloof te belijden.

In haar dagboek schrijft Martine over het creatieve gebruik van het antwoordapparaat:

Tijdens een bezoek aan een amish-man die de week ervoor tot dominee werd benoemd, werd ik naar de telefooncel naast de schuur gebracht. Amish-vrienden hadden als aanmoediging zes liedjes op het antwoordapparaat ingezongen. Met acht volwassen amish en ongeveer vijftien kinderen trokken we samen naar de kleine schuur om de liedjes steeds weer opnieuw te horen: het antwoordapparaat diende als alternatieve cassetterecorder.